

925 чылдың август
11-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 40
(18773)

2016 чылдың
апрель 12
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

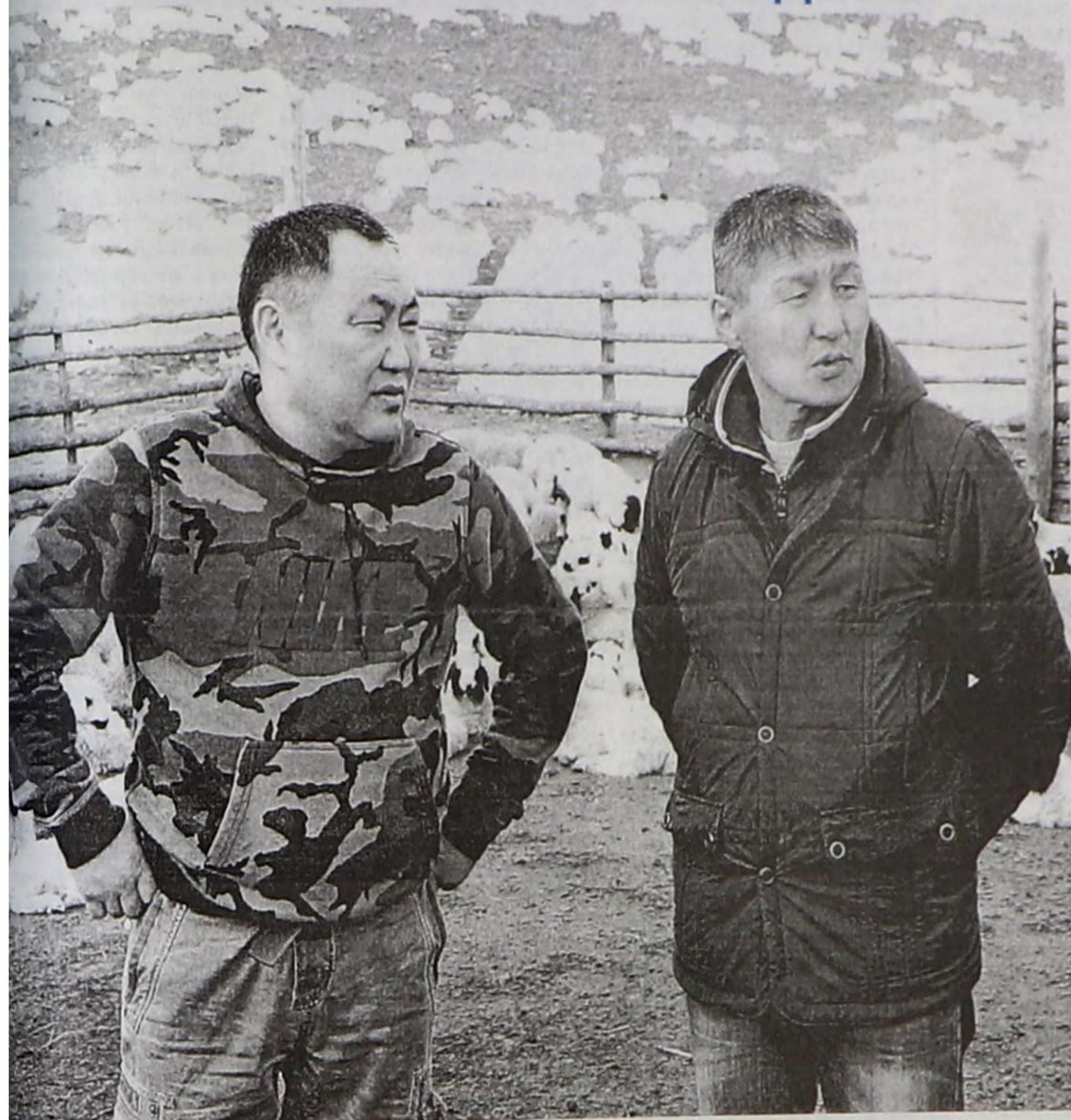
Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ЭРЗИННИҢ МАЛЧЫННАРЫН ДЕТКЭЭН

Харлыг кыштын соонда малчын-малдың чаш төлүн ап, ооң башын менди камгалап алыр дээш, енишкенин ажилдап турарлар. Эрин кожунда «Бай-Хөл» көдээ ал-агыл бүдүрүлгө кооперативке аның Баштыңы Шолбан Кара-оол хой чораан.

«Бай-Хөл» бүдүрүлгө кооперативде 56 малчын аалдар кирип турар. Республика Баштыңының четкени Улуг-Шат деп черде 427 баш уксаа хой бар, амдыызында оларның чарты төрзэн. Аныак малчын чүк-оол Чалама мал оолдаашкы дээрже харысалгалыг үе, чаңгыс-

даа башты чидирбес дээш, дүн-хүн чок ажилдаар апаар деп санап турар.

Тываның Баштыңы бо берге үеде оларның бот-боттарына дузалажып турарын көргөш, аажок өөрзенин илереткен. Фермерлерге күрүне деткимчеи кылдыр тускайлаан МТЗ-82 деп трактор кыштаглаашкын үезинде дыка хөй аалдарга дузазын чедирген.

Хөндөй деп черге кудук казарын өөренип көөрүн Шолбан Кара-оол аазаан. Хар эрий берген соонда мал суггарар деп нарын айтырыг малчыннарга берге апаар. Малчын коданнарны суг-биле хандыраар сорулгаларга республика бюджетинден 1,2 млн.

рубльди тускайлаар.

Эрзинниң ажил-агылларындан хойну «Аныак өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлевилелдин өске кожууннарда киржикчилеринге садар арганы тыварын Шолбан Кара-оол тус чер эрге-чагыргаларына сүмелзэн. Ол ышкаш мал продукциязын болбаа-зырадып кылыр биче цехтерни организаастаарын Эрзин кожунун тус чер бот-башкарылга органның ол дааскан. Оларның аразындан онзаланып турарларга Тываның Чааа технологтуг дериг-херекселдер садып алырына күрүне деткимчеи кылдыр грантыны тыпсыр.

БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Апрель 10-да Тываның сурагыл эртемдени Монгуш Борахович Кенин-Лопсанга төрүттүнген хүнү-биле байыр чедиришкенин хөй болган.

Хүндүлүг хоочунга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол байыр чедирген: «Тываның улуг хүндүткелдиг эртемдени, эгээртинмес арга-күчүлүг болгаш мерген угаанныг кижиге, бистиң чоргааралыгыс Монгуш Борахович Кенин-Лопсан төрүттүнген хүнүн демдегеп турар. Ол 91 харлаан. Чаңгыс чер-чурттугларымның өмүнзезинден болгаш бодумнун хуумдан бистиң хоочунууска ол кайгамчык хүн-биле изиг байырны чүректин ханызындан чедирип тур мен! Ол бистиң амыдыралыгыска хөй-хөй билиглерни өргзэн, хөй-хөй амыдышкыннарны кылган — олар дээрже чурттуң эртемине болгаш культуразына үнелеп четпес салышкын-дыр. Монгуш Бораховичге өөрүп четтиргенимни илередип, кадыкшылды күзеп тур мен!!!».

ШАҢНАЛДАРЫН ТЫВЫСКАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Шериг комиссариаттарының ажилдакчыларының хүнүгө тураскааткан байырлыг хуралга киришкен.

Тываның Баштыңы профессионал байырлалы-биле чыылганнарга байыр чедирген:

«Байырлыг езулалдың хүндүлүг киржикчилери! Хүндүлүг Юрий Иванович болгаш Андрей Николаевич! Бодунуң салым-хуузуң шериг албаны-биле хол-баштырган, шеригке келдирткеннер-биле ажилдап, бистиң аныктарымысты езулуг патриоттар кылдыр кижизидип турарларга байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер!»

Байырлыг езулалдың хүндүлүг киржикчилери! Камгалал сайыды албан-дужалга бистиң чаңгыс чер-чурттууус Сергей Күжүгетовичини томуйлаан соонда, армияга болгаш шериг албаныга хамаарылганың эки талаже өскерилгенинге дыка өөрүп тур мен! Шериг комиссариаттарының ажилдакчыларының шериг баар оолдарны сүрүп, дезип турарларны тудуп турбас апарганынга өөрүп тур мен! Чедишкенин изии-биле күзеп тур мен! Ам шаңнал тыпсырынче кирерин чөпшээрер».

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижин Республиканың Шериг комиссариатының Кызыл хоорайда килдизиниң хамаатыларны шериг албаныга белеткээр болгаш келдиртир салбырының начальнигиниң улуг дузалакчызы Виктор Иванович ШЕМАКИНГЕ тывыскаан.

Тыва Республиканың Баштыңының Өөрүп четтиришкенин Тыва Республиканың Шериг комиссариатының Кызыл хоорайда килдизиниң хамаатыларны шериг албаныга белеткээр болгаш келдиртир салбырының начальнигиниң улуг дузалакчызы Алена Александровна ВИНОВАТОВА, Тыва Республиканың Шериг комиссариатының Кызыл хоорайда килдизиниң саң-хөө-экономика килдизиниң начальнигиниң улуг дузалакчызы Людмила Юрьевна КОЛЕСНИЧЕНКОГА, Тыва Республиканың Шериг комиссариатының Кызыл хоорайда килдизиниң планнаашкын салбырының начальнигиниң дузалакчызы Ирина Николаевна МАЦКОВСКАЯГА, Тыва Республиканың Шериг комиссариатының саң-хөө-экономика салбырының начальнигиниң улуг дузалакчызы Елена Сергеевна МЕДВЕДЕВАГА, Тыва Республиканың Шериг комиссариатының Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл кожуннарда хамаатыларны шериг албанынче келдиртир килдизиниң салбыр начальнигиниң улуг дузалакчызы Сылдыс Тимурович СААЯГА, Тыва Республиканың Шериг комиссариатының салбыр начальниги Александр Сергеевич ТАРУЛИНГЕ, Тыва Республиканың Шериг комиссариатының салбыр начальниги Ирина Анатольевна ШУЛЬГИНАГА чарлаан.

ТР-ниң албан-езузуң сайтызындан.

БҮГҮ ТЫВАДА — ЧҮГЛЕ «ШЫН»

«Шын» — бүгү Тываның девискээринге тарап турар солун. Силерниң чарлалдарыңарны, рекламаларыңарны «Шын» солунга парлаарга — бүгү Тываның чурттакчылары номчуур.

Чарлалдарыңарны, рекламаларыңарны
«Шын» солунга парладыңар! Тел: 2-18-10

Хүннүн медээлери

КЫШТАГЛААШКЫН БЕРГЕ ЭРТКЕН

«Шынның» корреспонденттери Таңды кожуунда кыштаглаашкын кайы хире эрткенин сонунурап, малчын коданнарда чедер сорулгалыг төптөн үнүтүвүс. Бай-Хаак сумузунга чедер бергеш, баштай-ла кожуун чагыргазында көдээ ажил-агый эргелелинге бардывыс. Ында зоотехния талазы-биле специалист Шолбан Мergenovich Ондар малчын аалдарже «Волга»-биле чедери болдунмас, чүге дизе орук багай, хар чаа-ла эрип чыдар болгаш, малгаштыг, деп тайылбырлады.

М. Ондарның чугаазы-биле алырга, Таңды кожуунга кыштаглаашкын ниитизи-биле берге эрткен. Хар улуг болган. Сиген-ширбиел багай үнген. Чүгле күзүн бичии чаыстааш, көк үнген. Малга чемни немей соңгаартанда, республика иштинден-даа, Балгазында улуг бүдүрүлгө «Тыва-холдингден», Өвүр кожуундан-даа садып ап, Тываның курлавыр фондузундан-даа ап турганнар.

Кожуунда ниитизи-биле 9514 мыйыстыг бода мал, оон иштинде инектер 3676, чылгы мал 3237, төрүүр белер 1200, хаван 3070, шээр мал 25228 баш болуп турар. Шээр малдың 11850-и төрүүр, декабрь айдан эгелеп оолдай берген. Панда көрдүнгени езугаар бо чылын 8 муң баш хире хураганны алыр болза, экизи ол, Межегей сумузуң Аксы-Булуңда

саар өшкүлөр оолдап турар. Оларның чамдыызы ара салып турары харааданчыг. Ынчалза-даа эң-не солун чүүл — мында 70 хире өшкү ийистеп звес, а үштеп төрөөн. 20 өшкү оолдаан, 38 ананы алган.

Мал оолдаашкыны адакталган. Кожуунда ниитизи-биле 584 бызаа, 35 кулун камгалаттырган.

Одары чедер, малы эвээш болгаш, малчыннар чааглас, чайлаглаларже май айда көжер. Көжүп-дүжүп турбас, чаңгыс черде чай, кыш чок олурар улус хөй.

Кыргылда май төнчүледир, хойнун дүгү хозалы бээр, эгелээр. Өшкүнү чылыг бээр, кыргы, агаар ам-даа соок болуп турар.

Мал эмчилери аалдарга чедип, эм-таңны апарып берип турарлар. Күзүн мал аарыгларына удур тарылганы чоруткан.

Малчын коданнарда чырык айтыры берге, чүгле 3 кыштагда малчыннар чырыкты боттарының күжү-биле чорудуп алган. Мөөң, кожа аалдарга электри шугумун кожуп, чырыктан кирип берген болза эки, хүн батареязы-биле чырыдыкчы үр-даа болбас, үрелип каар. Чырык бээр шимчедикчилер малчыннарда бар-даа болза, ону ажилдадыр кыварчаар материалдар база херек деп, Шолбан Ондар чугаалады.

Светлана ООРЖАК.

МАШИНА ТУРГУСКАНЫ ДЭЭШ...

Хоорайның төп кезээнде садыг төптеринин удуртукчулары-биле Кызыл хоорайның мэри Владислав Ховалыг ужурашкан.

Ужуражылгала Сергек Сарыглар («Груда» садыг төвү), Равиль Шайдулин («ЦУМ» СТ), Алексей Хайрутдионов («Алексеевский» СТ) олар келгеннер. Чугаа машинаны төлөп тургузар черлерни организаастаарының дугайында болган.

Кызылдың мэринин амыдырал хандырылга талазы-биле оралакчызы Александр Черноусов хоорай ажил-агый департаментинин ажилдакчыларының ажилдап кылганы машинаны төлөп тургузуп болур черлерниң схемазын таныштырган. Красноармейская кудумчунга, «Гаруда» садыг төвүнүн, Дружба кудумчунга «ЦУМ» садыг төвүнүн чанынга, Россельхозбанк чоогунга, Ленин кудумчунга, Интернациональная кудумчундан Национал паркка чедир белдирлешкек черге, Красноармейская кудумчунун белдиринден Кочетов кудумчунун

белдиринге чедир төлөп тургузар черлерни организаастап болурун айткан.

Экономика, өнчү-хөреңги харылзаалары болгаш саң-хөө контролю департаментинин баш удур санааны-биле алырга, телевириг зонага автомобильди тургузарының бир шакта өртөө 10-30 рубль болур. 8.00 шактан 18.00 шакка чедир үени санаар. Аңаа тургусканының баштайгы 15 минутазы халас болур.

Ол черлерни телевириг кылдыр организаастаарының чогумчалыг аргазы видеохайгаарал тургузары деп, чөвүлел хуралга түннүн, автомобильди каш шакта келген оон көрүп ап болур. Видеокамераларны күрүнө-хуу эштежилге кады ажилдажылганын езугаар тургузарының айтырыын боданып көөрүн сайгарлыкчылар аазааннар.

Кызыл хоорайның төвүнге машиналар тургузарының талазы-биле саналын Вконтактеда <http://vk.com/kyzyltransport> деп арнынче кирип болур.

Кызыл хоорайның мэриязының парлагга албаны.

ЧАДААНАГА УРУГЛАР ХОРАННАНГАН

Чадаананың кудумчунга ойнап чорааш, билдинмес бүдүмелден хораннанган үш уругну, республиканың уруглар эмнелгезинге эргежок чугула эмчи дузазын чедирген соонда, үндүр бижиринге белеткеп турар.

Амгы үеде ол уругларның кадының байдалы экижил келген. Ол халап Чадаана хоорайга эрткен пятницада болган. Билдинмес суук чүүл кудуп каан шилди уруглар кудумчуга тып алгаш, ону төпкеш, оон орнунга Луговая кудумчунда арыктан суг кудуп алгаш, ону ишкеннер. Оон соонда олар тыртып эгелзэннер. Бирээзи хемчигешче дүжүп киргеш, суг тыртыныпкан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даалгазын езугаар

ол айыыл болган черже республиканың кадык камгалал сайыды Орлан Донгак баштаан эмчилер бригаданы уругларның токсиколог болгаш реаниматолог эмчилери-биле кады ийи реанимобилиди үнүпкеннер.

Кызылдан эмчилер келгелекте, уругларны Чөөн-Хемчиктин кожуун эмнелгезинин соматика салбырынга чыттырган. 9 харлыг чаш кижинин ам-тыны камгалап ап шыдаттынмаан. Сугга дүшкен деп эмчилер түннүн. Үш уругну Кызылче кириген болгаш республиканың уруглар эмнелгезинин реанимация салбырынга чыттырган.

Үш уругнуң байдалы экижзэн, үндүр бижир деп турар.

Кадык камгалал яамызының медээлеринден.

БЫЖЫГ КАДЫКШЫЛДЫҢ МАГАДЫЛАЛЫ

Тыва. Өзүлдениң базымнар

Республиканың массалыг информация ажилдакчылары сыын азыраар ажил-агый «Туран» КУБ-ка чедери-биле Кызыл — Абакан федералдыг оруктан Хүтче углай эгеш, тайга эдээ черде херимнеп каан ажил-агыйга чоокшулап кээри-виске, сыын бызааларының сонуургаа аажок, бистиң уувусче чоокшулап кээп, уткуп алдылар. Чогум чоокшулаарывиска, дезер болду.

Тайга эдээнде 1600 га черни демир сывырындак-биле херимнзэн. Ажил-агыйның девискээринче ханылаарывиска, мал чеминиң курлавыры, сыыннарның суг ижер черлери көстүп келди.

Кончуг дээн чоон дүт чудуктарындан аалчыларга бажыңны тус чер чурттуг тудугжу оолдарның бригаданы тудуп үндүрген, бажың кырын шып турлар. Чудуктарның чоону 60-70 сантиметр хире, ыяштың назы-харын оон дээрбектеринден санаар чүве дээрзин сактып, бир чоон чудуктуң дээрбектерин 120 ажыр санап чорумда, дээрбектериниң кызыгаары тода звес, чинге апар-ла чыдар болду. Черле 150-ден эвээш звес деп билдим. Оон хөй звес болза...

— Мындыг чоон чудуктардан туткан бажыңны кандыг кижилерге тускайлап кылган чүве ирги? — деп бистиң сонуургаан айтырывыска, Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының уксаажыдылга килдизинин даргазы Виталий Сергеевич Чаж-оол мынча диди:

— Бо ыяштарны тайгадан шилип тургаш, кескеш, бажыңны эптеп тургускан. Төрзэн чуртувустуң тайгаларының кайы хире бай-байлаан бадыткап турар ыяштардан кылган бо бажыңны туристер хаара тудары-биле тудуп турар. Сибирьде ыңдыг бажың чок, а Сибирьде чок болганда, делегейде чок деп болур.

Бо бажыңның ыңдында аалчылар бажыңы бар. Өрзэл бүрүзүнде ийи орунуг аалчылар бажыңның иштин кургаг шукатурка-биле хап каан, иштики шеверлел ажилдарынче удавас кирер. Бажыңнар аразында кокларны дүт болгаш мрамор сайлары-биле кылып каастаан. Мыйыс кезер черге сыынны кажаалааш, тускай дериг-херекселче кызаалап киригеш, шимчей албас кылдыр көдүргеш, мыйыстарны дыка дүрген кезип кааптар херексел бар. Оон чанында девискээрни мыйысты кургадыр, шыгжаар тускай черлер ээлеп турар.

— Ам ажил-агыйда 640 баш сыын бар, 2020 чылга чедир баш санын 1200 чедир өстүрер болгаш ажил-агыйның орулгалыг ажилдай бээриниң планын тургускан. Мыйыс ханын болбаазырадырындан аңгыда, маңаа сыын эдди болбаазырадыр цехтер, туристи бааза, эмнээшкин ванналары болгаш оон-даа аңгы ачы-дуза чедирилгези чорудар черлер турар. Бо ажил шуудай бээр болза, барык артынчы чок бүдүрүлгө болур. Ам шыгжамырда 800 кг хире сыын мыйызы бар, ону садып алыры-биле Кыдаттан, Мурнуу Көрей Республикадан болгаш өске-даа даштыкы чуртардан садып алыкчылар кээп турар. Мыйыстан эм шынарлыг бүдүмелдер болбаазырадыр

кылыр технолог бисте бар. 2016 чылда 884 кг мыйысты алырын планнаан, оон 320 кг болбаазыраткан мыйыс ханын алыр, орулга 118400 доллар болур азы ону орус акшаларга санаарга, 7 млн 696 муң рубль болур. Сыындан оон аңгы продукцияны сайгаргаш, 104 муң рубльди, туристи ачыдуздан 200 муң рубльди 2016 чылда кирип алырын планнап турар бис. Тускай эртемниглерин санап турары-биле алырга, 2018 чылда бүдүрүлгө долузу-биле бодунуң чарыгдалдарын дуглап, орулгалыг кылдыр ажилдай бээр — деп, «Туран» КУБ-туң директору Анатолий Кимович Тултыгашев чугаалады.

Анатолий Кимович бо адырда чээрби ажыг чылдар дургузунда ажилдап чоруур, арга-дуржулганы улуг киж. Ол Алтайның сыын ажил-агыйына аныяндан тура ажилдааш, бичии хензиг мыйыс кезээнден алдын өртектиг эм шынарлыг бүдүмелдерни үндүрүп алырының чажыттарын бо ажил-агыйда ажыглап эгелей берген деп болур. Мыйыстың деңзиде өртзэн республиканың чурттакчылары билер. Чоокка чедир сыын мыйызы хүлээп алыр пунктулар найысылалга база турган, ам-даа бар чадавас. Республиканың чурттакчылары часкы үеде сыынның дүшкен мыйызын тып алыр дээш, тайга-таскылдарга өрт үндүрүп турганын, чон чугаалажыр чүве. Оларның чедирген когаралы кирип алган орулгасындан оранчок улуг дээрзи билдингир. Бо бүдүрүлгөде сыыннарның мыйыстарын кезип кааптарга, элзэн болгаш чаа мыйыс үнер деп барганда, ол мыйыстарның уну дээр чүве бе, бичии дуюг-даа дег, кажык дег кезээ дүжүп эгелээр. Ону база деңзилеп хүлээп ап турар черлер бар боор чүве-дир. Ам оларның кончуг таптыг дүжүп турар үеи.

Сыын ажаакчызы Чингис Бай-Кара Иркутскиниң алгы-кеш болбаазырадырынга өөредир техникумун дооскан. Сыын ажаакчылары ийи ээлчегге ажилдап турарын, ажилдаарына таарымчалыг байдалдар тургусканын, ажил база солун, ынчангаш мында ажилдан үнер чорук барык чок дээрзин ол чугаалады.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Сергей Конзан-оолович Ондар:

— Сыын ажил-агыйын Тывага тургузар талазы-биле төлөвилелди Шолбан Валерьевич эгелзэн. Ам ол боттанып турарын көрүп тур силер. Ам сорулга сыынның баш санын муң чедирери. Ынчан бүдүрүлгө долузу-биле бодун хандырытып турар апаар. Сыын мыйызының

ханы-бүлө өгбелеривис эм чораан. Ол быжыг кадыкшы болгаш узун назылаарына гадылалы. Сыын мыйызы кадыкшылды быжыглаар бү кылыр, чамдык улус аар аар эмненириниң аргазы деп звес билип турар. Аар аар кезишкиден сулараан кижге күш кириер бүдүмел дээ сагындырайн. Ынчалза-даа кадыкшылды быжыглаары эринден чик дээрзин база с дырайн. Ынчангаш Тываның такчыларына сыын мыйызы бүдүмелдеринден ваннап хүлээп ап, чайын кадыкшы быжыглап кээринче чала мен — деп, ол чугаалады.

Перспективтиг планда түрүлгө 2016 чылда 0,5 литр с гематогенни 800 рубльге, савага 400 рубльге, хандан кай сиропту 0,25 савазынга рубльге, суг 1 литр савазын рубльге, сыын эддин ышт бир килде 500 рубльге, курга кадырган сыын эддин бир к 1 муң рубльге садары көрдү.

Мөңгүн холумактыг суг бүдүрүлгениң девискээрин тыпкан. Ону савалап сада база планнап турар улус ду. Мөңгүн холумактыг суг ажыктыының дугайында ша да школага өөренип туруу башкы мынчаар тывызык-байтырганын сактыр мен. 1 рабльге узун эжиндиришк чораан матростар шупту аар а офицерлер шупту кадык бол Чүге?» Бис оларның чеми галдыг турган, дыш турган д чүнү чугаалавадывыс дээр! Х кырында офицерлер мөңгүн вадан чемненип турган болт аарбаан болду.

Сыын мыйызының өртектинин дугайында чугаалажып с ра, бир сыынга чарыгдал кайы рел деп айтырыгны бүдүрүлгө кол бухгалтери Надежда Юрьевна Монгушка салдым.

— Улуг сыын хүнде 10 кг сит 4-5 кг сула, бызаазы 5 кг сит 1-2 кг сула чиир. Эрткен чыл бүдүрүлгө боду 300 тонна гени белеткээш, 200 тонна немей садып алдывыс, ам-даа тонна артып калган. Оон аңгы сүүзүнүг бүдүмелдер (витами ниг брикеттер) база дус садып турар бис — диди.

Чүс катап дыңнаарынын нунга, чаңгыс катап көргөни д ре. Эм шынарлыг ванналарын эмнээр аарыглары хөй болт. Эмчиге хынаткаш, 10 катап ва на кирер эмнээшкин курузун а арыг агаарга мыйыс ханы-би кадыкшылын быжыглап чедер Тываның чурттакчыларына, аа чыларына сүмелеп тур мен.

Айлан ДАРЖА

«БАЙ-ХААК АКВА» СУГНУҢ БҮДҮРҮКЧҮЛЕРИ

Шончалай Шилова биле Вячеслав Докаевич Сояннар
ажыл-ижин планнап ораы.

Эрткен чылдың төнчүзүнде республика найысылалына бо-
луп эрткен «Чаңгыс суур – чаңгыс
бүдүрүлгө» деп төлөвилелдин
киржикилеринин ярмарка-са-
гылашынынга Таңды кожуун-
нун Бай-Хаактан келген кызы-
арлаттынган харысалгалыг
итилел «Бай-Хаактын» кылган
арааннары ярмарканың өске
киржикилеринден шынарының
алазы-биле ылгалдыын ынчан
оген мен.

Вячеслав, Шончалай Соян-
нарның «Бай-Хаак» бүдүрүлгө-
нүн бүдүрүп үндүргөн продук-
циязын чүгле Тываның эвес,
харын Саян артының улуг
орайларының садыгларында
эин делгеп салган. Өске чер-
ден келген сайгарлыкчылар
тарны Тывада бизнести эң
дик арга-дуржулгалыг болгаш
дишжинниг чорудуп-турар деп
нап турганнар.

Чоокта чаа Таңдыга чедип,
ай-Хаак Аква» бүдүрүлгөнің
уртукчулары Шончалай Ши-
ловна биле Вячеслав Дока-
евич Сояннар-биле ужуражып,
арның кылып, бүдүрүп турар
арааннары, чорудуп турар
ыл-агыи-биле таныштым.

Үе-шагның аайы-биле
ЭРЭ дүшкен соонда, Соян-
нар боттарының хуу ажилынче
илчип, сайгарлыкчы ажилды
рудуп эгелзэннер. Каалама
ук кайда боор. Баштайгы үеде
ар ажилын шуудадып, хөнүп
дап база шаг болганнар. Ын-
чү үеде Сояннар бергелерге
жүп бербейн, хол салдынып
урувутпайн, берге байдалдан
тунуп үнүп, кандыг-даа арга-
ла шийтирилээриниң шын
уун тып алып турганнар. Ооң
нелинде оларның чорудуп
рар ажилының шуудап-даа
арының бир чылдагааны ол.

Республиканың бүгү булуңна-
нда чедимчелиг ажилдай
рген «Чаңгыс суур – чаңгыс
бүдүрүлгө» деп төлөвилел тыва
ннун амыдыралынче ханылап,
туур сайзыралды ап турарын
ай-Хаак Аква» бүдүрүлгөнің
лып чорудуп турар ажилын-
ын херек кырында көрдүм.
бүдүрүп үндүрүп алгаш, садып-
йгарып турар барааннарының
ртификаттарын кылдытып
гаш, «Тывага бүдүргөн» деп
тавыр демдектиг бараанна-
-биле Россия, делегей дең-
пинче үнүп эгелзэн деп болур.
Ооң тодаргай херечизи «Бай-
ак Акваның» республикадан
шкаар болган көрүлделеринге
алап алган дипломнары. Евра-
я чурттарының Гемма деп де-
гей чергелиг «Эң эки бараан-
р бүдүрүп үндүрер» конкуру-

литр хемчээлдиг кулерлерни
көрбээн, ону херек кырында
ажыглаан улус ховар-ла боор.
Ооң үндүргөн черин «Бай-Хаак
Аква» деп марка-биле улгаттыр
бижи каан.

«Бай-Хаак Аква» дээрге кон-
чуг арыг, экологтук бойдуштук
Таңды-Уула тайганың эдээнде
дээди категорияга хамааржыр,
савалаан кылаң кара чымчак суг-
дур. 1990 чылда Тываның геоло-
гия-шинчилел экспедициязының
ажылчынары Бай-Хаактан 1
километр 500 метр хире ырак
Теректиг деп черге шинчилел-
дер ажылын чоруткаш, 80 метр
ханы чер адаанче сугга, шык

Суг кудар пластик саваларны бүдүрүп турар бедик мерге-
жилдиг мастер Олег Александрович Найдан ажил үезинде.

зунга киришкеш, «Гемманың»
алдын медалын чаалап алган.
Оларның бүдүрүп үндүргөн арыг
суу, инек-караа, ыт-кады, чы-
жыргана хандызын чымчак суг-
биле холуп тургаш, кылып каан
амдангыг суксуннарын, шайын,
квасын Россияның эң эки дээн
100 барааннарының санынче
2013 чылда-ла кириген.

2014 чылда Моолдун Убса-
Нуур аймактын Улангомга бол-
ган Азия чурттарының бараан
бүдүрүкчүлеринин делгелге-
зинге чедиишкинниг киришкеш,
«Эң эки бараан бүдүрүкчүзү»
деп дипломга төлөтүг болган.
Бүгү Россия хемчээлдиг «На-
ционал шынарның марказы»
деп барааннар делгелгезинге
киришкеш, эң эки шынарлыг
барааннар бүдүрүкчүлери деп
номинацияның лауреаттары
база болганнар. А «Чаңгыс суур
– чаңгыс бүдүрүлгө» деп респу-
блика хемчээлдиг конкурстарның
хөй дакпыр тиилекчилери.

«Бай-Хаак Аква» бүдүрүлгө-
зинин коллективи колбаса кы-
лыр цехтиг, хлеб быжырач чер-
лиг, боттарының тудуп алганы
ийи каат офизинде парикмахер
өргөзлү, садыг, столовая-кафе
дээш өске-даа бүдүрүлгөлери
бар. Ынчалза-даа «Бай-Хаак
Акваның» удуртукчулары кол
күжүн, ажылының угланышкы-
нын арыг суг бүдүрүп үндүрер
ажылче угландырган.

«Бай-Хаак» кызыгаарлаттын-
ган хамаарылга чок ниитилелдин
бүдүрүп үндүрүп турар бараан-
нарындан «Бай-Хаак Аква»
деп садыг маркалыг арыг суу,
инек-караа, ыт-кады, чыжырга-
на хандызын чымчак суг-биле
холуп тургаш, кылып каан газ
чок суксуннары, шайы, квасы
бүдүрүлгөнің кол черин ээлеп
турар. Амгы үеде республиканың
улуг коллективтеринде, ал-
бан-организацияларында 19

бүдүмелдер чок.

«Бай-Хаак Аква» маркалыг
арыг суг, янзы-бүрү суксуннар
бүдүрүлгөнің турар чери Бай-
Хаак суурнуң кыдында. Ок-
таттынган улуг тудугну Таңды
кожуунуң чагыргазы оларга
дамчыдып бергеш, септеп, кы-
лып алырын сүмелзэн. Ук тудуг-
ну амгы үеңиң негелделеринге
дүжүп турар бүдүрүлгө чери кы-
лып алыр дээш, Шончалай биле
Вячеслав Сояннар хөй акша-
төгерики үндүрүп, суг бүдүрүп
үндүрериниң талазы-биле амгы
үеңиң дериг-херексели-биле
чепсегленген бичии заводту
боттарының күжү-биле кылып
алган. Чартык литрден эгелзэш,
1 болгаш 5 литр хемчээлдиг суг
кудар пластмасс саваларны
боттарының бүдүрүлгөзінде бе-
леткеп ап турарлар. Ол ышкаш,
амгы үеңиң технологиязындан
бичии-ле чыдып калган-даа
болза суг, янзы-бүрү суксуннар
савалаар, кудар автоматчылкан
шугумну ажылгалда кириген.

Оларның бичии заводун даш-
тындан көөрге, өске черлерден
бичии-даа ылгал чок, а иштинче
кирип кээрге, ооң арыг-силиин,
делгемин, бүдүрүп үндүргөн
продукциязының чыып каанын,
автоматчылкан суг кудар цехти
көөрге, чаражы кончуг чорду.
Ханаларында сарыг шажынның
сугга, кижиниң кадык-чаагай
болурунга хамаарышкан тарина-
ларын чараштыр бижээш, аскан.
Ону номчуп, завод-биле хандыр
таныжып турарга «дириг» суг
деп бодал чайгаар-ла кижиниң
бажынга кирип кээр чорду. Шы-
нын-даа алыр болза, шынап-ла,
«дириг» сугну бүдүрүп үндүрүп
турар улус ышкажыл.

Кызыгаарлаттынган хамаа-
рылга чок ниитилел «Бай-Хаак-
тын» аңгы-аңгы адырларында
ниитизи-биле 45-50 кижини док-
таамал ажил-биле хандырган.
Чайгы үеде немелде ажилчын
олуттарны ажыдыптарга, барык
10 хире кижини ол бүдүрүлгөнің
янзы-бүрү ажилдарына немей
хаара туттунар.

Россияның «Деловая Россия»
ниитилелиниң «Буяныг үүле-
херек» деп шаңналын алган.
Таңды кожуунуң инвалидтерин
ажылга хаара туткан дээш, Тыва
Республиканың чонну ажилга
хаара тудар агентилелиниң
дипломун, үндүрүлгөлерин үе-

шаанда төлөп турары дээш,
Россияның федералдыг үндүрүг
инспекциязының Тыва Респуб-
ликада инспекциязының өөрүп
четтиришкин бижиин алган.

Таңды кожуунуң социал-
экономикиг хөгжүлдэзинге
киирген үлүг-хуузу дээш Тыва
Республиканың Төлээлекчилер
хуралының Хүндүлүг бижики-
биле шаңнаткан. Ол ышкаш Кы-
зыл талазындан Бай-Хаак суур-
же кирип оор чазалыг оруктун
кыдында «Бойду» субурганны
тутчурунга киирген үлүг-хуузу
дээш Тыва Республиканың
Камбы-ламазының өөрүп чет-
тиришкениниң бижиин алган.

«Бай-Хаак Аква» деп са-
дыг маркалыг бүдүрүлгөнің
удуртукчулары кожуун чергелиг
улуг байырлалдарның, спортчу
маргылдааларының доктаамал
деткичилери. Үстүнде бижээ-
ним барымдаалыг чижектерден
алгаш көөрге, «Бай-Хаак» кызы-
гаарлаттынган хамаарылга чок
ниитилелдин удуртукчулары
Шончалай Шилова биле
Вячеслав Докаевич Сояннар
кожуунуң патриоттары, хөй-
ниити ажилдарының идепкейлиг
киржикилери.

Ынчангаш ук бүдүрүлгөге
моон-даа соңгаар улам сай-
зырап, амгы үеңиң дериг-хе-
рекселдерин садып алыр
дээш, «Чаңгыс суур – чаңгыс
бүдүрүлгө» төлөвилелди тавары-
штыр Тыва Республиканың
Чазандан, Көдээ ажил-агый
яамызындан, Таңды кожуунуң
удуртулгасындан 20 млн. хире
рубль-биле дуза кадар дилег-
ни киригеннер. Ол бүгү херек
кырында боттаны бээр болза,
Тывага арыг суг, янзы-бүрү сук-
суннары бүдүрүп үндүрериниң
талазы-биле «Бай-Хаак Аква»
бүдүрүлгөзү бүгү Тываны арыг
суг, янзы-бүрү суксуннар, хан-
дылар-биле долүзү-биле ханды-
рып шыдаар арга тургустунуп,
бараанның өртээ база оран-
чок чигей бээриниң бүгү арга-
лары оларда бар. Ынчангаш
арыг суг, амданныг суксуннар
бүдүрүп үндүрер талазы-биле
республикага күштү «Бай-Хаак
Аква» бүдүрүлгөзү бааза-
зынга мөөңнөп алып болзувусса,
кончуг-ла эки болур ийик.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Янзы-бүрү суксуннар бүдүрүп үндүрер цехтин мастери
Айдың Каадыр-оолович Шаравиш халтааш, белеткеп каан
суксуннарын чаңгыс черге чыып турары.

Чеди-Хөлден медээлер

БАШКЫЛАР ТЕРГИИДЭЭН

Апрель 9-та Хову-Аксы суурнуң Культура бажыңына Чеди-Хөл кожууннуң бот-ты-вынгыр уран чүүл коллективтеринин аразына Тыва күрүнениң тургустунганындан бээр 95 чылынга тураскааткан «Тыва — бистиң өргээвис» фестиваль болуп эрткен.

Суму бүрүзүнден болгаш кожуун төвүнүң коллективтеринин аразына болуп эрткен бо уран чүүл мөөрейинге «Эң эки сценарий дээш» (Хову-Аксы ортумаак школа), «Чоннуң чаңчылдарын кадагалааны дээш» (Элегестен «Энелер», Кожууннуң төп эм-

нелгеи, Хөлчүк суму), «Эң эки фольклор ансамбли» (Хендерге), «Эң эки идик-хеп дээш» (№9 училище), «Эң эки уран номчулга» (Чеченмаа Хомушку, Чечена Кызыл-оол) тускай шаңналдарны тывыскан. Үшкү чаданың лауреады атты, 2 муң рубльдин сертификатын Чал-Кежиг, ийги чаданың лауреады атты, 3 муң рубльди Хендерге, бирги чаданың лауреады атты, 4 муң рубльди Элегес, Гран-При шаңналдың эдилекчизи атты, 5 муң рубльди Хову-Аксы ортумаак школаның бот-ты-вынгыр уран чүүл коллективтеринге тывыскан.

ЧОННУҢ ТУДУУ АДАКТАЛЫП ТУРАР

Чеди-Хөл кожууннуң Чал-Кежиг суурда садыг турган бир оран-савада суму чагыргазы, спорт залы болгаш культура бажыңы ажылын чорудуп турар. Чон ону «Үжелээ чаңгыс черде» деп баштактанып адаар.

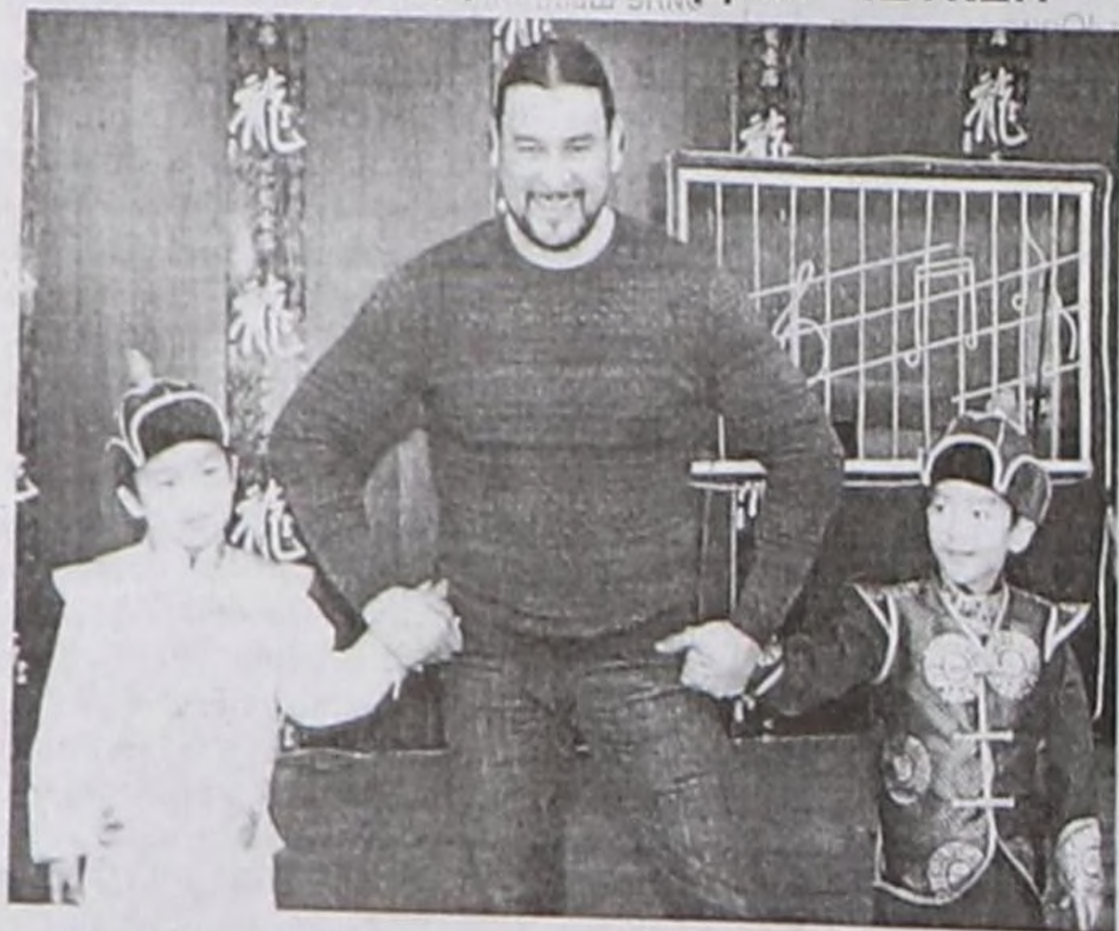
Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазы Карим Байлакович Сагаан-оол бо кожуунга ажылдап эгелээш, мындыг байдалдың канчап тургустунуп келгенин өөренип көргөш, чонну эвилелдеп тургаш, чаа клуб тудар акша-хөреңгини чыыр ачы-дуза марафонун эрттиргеш, чоннуң дузазы-биле оң таваан салып, ханаларын кылдырыпкан. Чоннуң туудуунуң эки шуудап турарын ТР-ниң Баштыңы Ш.Кара-оол көргөш, 5 млн рубльди аңгылап бээрин аазаан. Тудугну тудуп доозар талазы-биле тендерге

«Бодарал» ХАН тиелеп алгаш, ажылдап кирипкен. Ам ында иштики инженерлиг ажылдар болгаш шеверлел ажылдары чоруп турар. Май айда клубту ажылгалче кирир деп планнаан.

«Демниг сааскан төвө тудуп чиир» деп чүвө бо-дур. Чал-кежигжилер тудуп алган клувун ээн тургуспазын аашкынып турарлар. Чедииншикче чалгын-налган чал-кежигжилер кагына берген гаражты спорт залы кылдыр боттары эде кылып эгелей берген. Бо кожуундан сонгуктан Дээди Хуралдың депутаты Аяс Хуурак баштайгы деткимчени көргүзүп, цементини эккеп берген. Бо кожуунга хамаарылгалыг удуртукчулар болгаш депутаттары маңаа хаара тударын чеди-хөлчүлөр планнап турар.

Дарый АВЫДА.

ЭДУАРД ОНДАР ААЛДАП ЧЕТКЕН

Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксы сумузуңуң Таңды-Уула аттыг Культура ордузунга чогаал чылын хаап база бо чылын чарлаттыг кино чылын ажиткан.

Кожуунга чогаал чылында «Дириг классика» деп уран номчулга мөөрейинин тиелекчилери көрүкчүлөргө даштыкы болгаш орус чогаалчыларның чогаалдарындан үзүндүлөрни номчаан. Чаңгыс чер-чурттугларына, ылаңгыя аныяк-өскенге, ном номчуурунга сонугралын отуруп, чогаалга ынакшылды хандыкшыдып чоруур орус болгаш тыва чогаал башкыларының, төп ном саңының ажилчынарының, уруглар садтарының кижизидикчи башкыларының ажылын демдегеп, шаңнап, мактаан.

Кино чылын аждары-биле Тыва Республиканың алдарлыг артизи Эдуард Ондар келгени чеди-хөлчүлөргө онза, солун болуушкун болган. Ол холу куруг келбээн, «Кенже» деп кино-

ну чеди-хөлчүлөргө көргүскен. Тываның сурагыл артизи Эдуард Ондар-биле чыылган чон тураскаал кылдыр фото-чуруктарга тырттырып алганнар.

Чеди-Хөл кожуунда 2016 чылды «Арага ишпес чоруктуң болгаш кадык амыдыралдың омур-хевиринин чылы» кылдыр чарлаан. Ынчангаш кожуунда культура-массалыг хемчеглер кадыкшыл болгаш арага ишпес чорукче угланган. Арага аймаа садар эргези чок арага-дары садып турар садыглар элдерин, хуу сайгарлыкчыларны илередип, кожууннуң чагыргазында чалап, профилактиктиг беседаларны чорудуп турар. Бо чылын кожууннуң девискээринге арага садып турар «адрестерни» шуут чок кылып, узуткаары тус черниң чагыргазының болгаш харыс-салгалыг чурттакчыларының кол сорулгазы.

Валерия КУЖУГЕТ.

Чеди-Хөл кожуун,
Хову-Аксы суур.

40 ЧЫЛ — ЧАА БАЗЫМ

Апрель 8-те Кызыл хоорайның төпчүткен библиотека системазы (ТБС) тургустунганындан бээр 40 чыл оюн демдегеп эрттирген. Бо байырлыг хемчегге ТР-ниң Культура яамызындан, мэриядан база Төлээлекчилер хуралындан, культура болгаш өөредилге департаментинден, хөй-ниити албан черлеринден төлээлөр база номчукчулар кээп киришкен. 1975 чылдың декабрь 3-те тургустунган төпчүткен библиотека системазына Крупская, Островский, Горький, Некрасов, Лермонтов, Маяковский, Гайдар, Маршак аттыг библиотекалар хамааржыр.

ТБС-тиң төөгүзү дээр-ле — аңаа ажылдап чораан, ам-даа ажылдап чоруур кижилер. Оларның үрө-түннелдиги ажылы-биле библиотеканың төөгүзү тургустунган. Номчукчуларга бүгү бодун тураскаадып, шилип алган мергежилдинге шынчы бердинип, дараазында салгалга дыка эки быжыг үндезинни белеткеп каан хоочуннар Надежда Дмитриевна Ефтифьева, Галина Ивановна Узкова, Галина Анатольевна Стяжкина, Наталья Валентиновна Кучеренко, Светлана Сундуй-ооловна Маады, Ирина Ивановна Бажина, Ольга Николаевна Фунтикова олар. ТБС-тиң ажылдакчылары хоочуннарга боодал чечектер болгаш суй белектерни сөңнээн. 40 чылдар дургузунда берге-дээшкннер-даа, тиелегелер-даа турганын, турум эвес берге үелерде библиотекаларның ажыл-ижин, туружун арттырып шыдаанын Галина Ивановна Узкова демдеглээш, хоочун эш-өөрүңге база аныяк коллегаларына байыры чедирген.

ТБС-тиң удуртукчузу Марина Анатольевна Чихачева: «40 чылывыс дээр-ле, чүгле түннелдер үндүрери эвес, кандыг бир чаа чүүлче базымдыр. Бистиң чедииншикнеривис хүндүлүг коллегаларывыс, талантылыг эш-өөрүвүс, номчукчуларывыс, хоорайның болгаш республиканың хөй-ниити албан черлеринин дузазы чокка болдунмас. Компьютер, интернет, электроннуг номнар тыттып, техника сайзырап турары эки-дир, ынчалза-даа кандыг-даа техника шүлүк болгаш чогаал номнарындан кээр чылыг энергияны солуп шыдавас. Бистиң коллективтиң бир онзагай талазы — ажылынга бердингени. Оларның хөй кези бүгү назынында чаңгыс ол-ла ажылынга, библиотекага ажылдаан. Номчукчу биле номнуң аразында харылзаазы, сагыш-сеткили каттыжып, чараш чүүлче

ТБС-тиң удуртукчузу Марина Анатольевна Чихачева уругларның хореография школазының башкызы белек тыпсып турары.

шилчий бээринге таарымчалыг байдалды тургузуп бээр кижилер — библиотека ажылдакчылары. Бистиң ТБС кандыг-даа үеде, номчукчуларга эргежок чугула, сонугранчыг, таарымчалыг база албан халас артып каарынга бүзүрээр мен» — деп, чугаалаан.

ТР-ниң культура сайыдының оралакчызы Вера Лапшакова, ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурактың база культура сайыды Алдар Тамдынның мурнундан юбилейи болуп турар коллективке байыры чедирген.

Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының мурнундан Аяс Лопсан байыр чедиргеш: «Үе канчалдыр-даа өскерлип турза, 1 муң ажыг кызылчыларга билиглер делегейин, чогаал оранын ажыдып бээр силерниң хүндүлээчел, ажык сеткилдиг, буянныг ажылыңар-дыр» — деп, демдеглээн. Марина Чихачева бодунуң талазындан хоорай Хуралына өөрүп четтиргенин илереткен. 2012 чылда «Кызыл хоорайның төпчүткен библиотека системазын хөгжүдери» деп бирги муниципалдыг программаны тургусканының ачызында найысылалдың библиотекаларының материал-техниктиг баазазы экижээн.

Кызыл хоорайның мэриязының мурнундан социал политика талазы-биле оралакчызы Нина Потапова байыр чедиргеш, мэрияның хүндүлел бижиктери-биле: Н. Островский аттыг филиалдың эргелекчизи А. О. Хертекти, А. Чехов аттыг филиалдың библиотекары А.С. Кууларны, М. Горький аттыг

филиалдың эргелекчизи Кууларны, ТБС-тиң програ О. Р. Шактаржыкты шаңна библиотека шугужумунга хе дарда ак сеткилдиг ажыл Кызыл хоорайның мэрия хүндүлел бижиктеринге лар талазы-биле спец Л. Д. Климова, М. Горький филиалдың библиотекар Оюн, 1 категорияның ред С.А. Чурагашева, ханды салбырының эргелекчиз Попова, библиотека ред С.С. Маады олар төлөтт ганнар.

М. Лермонтов аттыг ф дың эргелекчизи Светлана сеевна Хардина биле С. Б аттыг филиалдың эргел Зоя Ондаровна Тагбаны « хоорайның хөгжүлдезинг хавыязы» дээш деп меда биле шаңнаан.

Амгы үеде хоорайны чүткен библиотеканы болг 7 филиалының фонд 143 муң экземпляр ном, 15 солуннар болгаш сеткү бар. Библиотекаларга н чулар чүгле номчуттунар эвес, янзы-бүрү хемчег мастер-класстарга, дел лерге база ужуражылга киржири чаңчыл болган.

Кызылдың библиотека дакчыларының юбилей йырлары «Раздолье», «Эк сия», «Найысылал» бөлү «Пограничник» вокал-х ансамбли база уругларн реография школазының никчилеринин солун кон биле доозулган.

Алдынай С.

В. ЧАДАМБ

тырттырган чурук

Библиотека ажылының хоочуннарына шаңналдарны тыпсып турары.

ПОЭЗИЯ КЕЖЭЭЗИ

Школачыларның часкы шытанлыгының үезинде Кызылдың 8 дугаар ортумак школының башкылары ааа олурбааннар. Олар март 31-де школынга поэзия кезээни эрттиргеннер. 2016 чылды Тываның аалчыларына хүндүткел чылыштыр чарлаанын барым-аалааш, кезээге поэзияга сонуургалдыг аалчыларны киржи-биле чалааннар.

Кежээни, төгерик столга аалар кыпсып алгаш, бир наагай эрттирген. Караңгы болгон лааларның оду чайнап, арып кээрге, оожум аялга айналып, аяныг номчулга ттулуп эгелзэн. Таалан-аа аялгага үдеткен кезээниң аалчылары, киржикчилери аалчылар, школының удуртуп-шуптузу шүлүк оранынче куттувус.

Тоолчургу чугаадан ужукта-аа чогааттыг Ч.С.Б.Тарый-оолдун Тываның тывылганы» деп шүлүүн кезээниң аалчызы Дарисю Ивановна кутурун аяныг номчул бадырыптарга, кээл ишти тоолзуг байдалче шилчип, киржикчилерниң сагыш-сеткили дойлулган. Кызылда 9 дугаар гимназияның орус дыл болгаш чогаал башкызы Анна Авио-ооловна Монгуш Анна Авионованың «Сжала руки под темной вуалью...», Ольга Савельеваның «Дети» деп шүлүктөрүн бараалгаткан. дунуң бижзэн «Уян хөөннүг форте-анам» деп шүлүү аялгаже хуулуп, онзагай дыңналган. Ооң девиинде «Дуңмамга» деп шүлүүн номчул бадырыптарга, авторнуң шүлүк бижири-ны онзаланып келген. Кады төрзэн дунмазынга тураскаадып бижзэн шүлүү 17 одуругдан тургустунган бол-ду, одуруг бүрүзү «тө - дө» деп эге айнажылгага чагырткан болуп турар. Төрүттүнген хүнүң-биле,

төрзэн дуңмам!

Төрелдерин чыылбаза-даа, байыр тудайн...

Төртен үштеп алган сеңзэ чүнү күззэйн?

Төл черде алдар-аттыг институтта

Төөгү, дылды шинчилежип, бараан болуп,

Төстүг-уктуг адаң-өгбөң узин истеп,

Төлөптүг бооп, чурттап чор сен, мээң дунмам.

Төрт санныг чараш, чассыг, чаптанчыглар

Төлдеринер хүн санай өзүп орлар, төнмөс-батпас чымыш-иштиг,

Төгөргезин четтигер дээш, кызыл чор сен.

Төмөктежир угбаларың, дуңмаларың, төргүл-төрөп, аваң, ачаң,

Төмөй шупту чүве халас барбас – төлөвири чоорту черле чедип келир.

Төлөвилел күзелдерин бүдүп турзун, төстүнмөстөп ол-ла

хевээр артып каг-ла!

Черле ынчаш, шүлүк бүрүзү күүсе-чинин сагыш-сеткилин, бодалда-а, ооң уран чүүлге сонуургалдыын эредип турар. База ол-ла школының аа дыл болгаш чогаал башкызы Чечек

Авио-ооловна Сарыглар бодунуң Мос-хоорайга өөренип турган үезинде аа болуп турган чогаал кезээлерин-киржип, ону магадап чоруурун, ооң

анда шүлүк бижири-апарганын сак-чугаалаан. Константиново суурнуң тында калбак, делгем, тараалаң

улар С.Есенинниң шүлүктөрүндө

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы М. М. Дупшун, кезээниң аалчызы «Саян Даа» сүт-бараан бүдүрүлгезинин директору Д.И.Данзурун, № 8 ортумак школының директору Л.С.Андалаева, 9 дугаар гимназияның орус дыл болгаш чогаал башкызы О.А.Монгуш.

ол-ла олчаан чуруттунганын база ол демдеглзэн. Школяның орус дыл бол-гаш чогаал башкызы Ираида Ивановна Сафронова бодунуң кылын болгаш дашты эргилеп элп калган кыдыраа-жын ажыдып, ооң иштинден шүлүктөрүн номчул бээр, ооң узун болгаш солун эрткен үелери, бүгү чуртталгазы, анык үезинде ынакшылы карактарга чурут-тунуп кээр. Школяның анык эр башкы-зы Александр Александрович Хертек эр көрүжүн, тускай үнүн А.Пушкинниң «Цветок», Б.Пастернактың «Февраль», В.Маяковскийниң «Приказ №2 Армии искусств», С.Есенинниң «Исповедь хулигана» деп шүлүктери-биле илереткен. Ооң шүлүк номчуур аяны бир тускай хөөннүг болуп, амыдырал карак чивеш дег эртер, ол катаптанымас деп чу-гаалап, ону үнелзэринче албадап, кый-гырып-даа турганзыг. Бодунуң чогаат-кан «Небеса, как кофейная гуща...» деп шүлүү авторнуң уран чүүлге сундулуун, иштики делегейиниң хөй-янзылыын хер-чилеп турган.

Дараазында Ада-чурттуң Улуг дайынының дугайында шүлүктөр улаш-кан. Константин Симоновтуң «Жди меня» деп шүлүүн Владимир Серенниң очулгазы-биле тыва дылга болгаш орус дылга школының тыва дыл болгаш чогаал башкызы Меңеш Менгеевна Дупшун чугаалаан. «Над городом гуманитарный снег...» деп, Дмитрий Трибушинниң шүлүүн Мерген Алексеевич Монгуш кижиниң карааның чажы бүлдеңейнип кээр кылдыр күүсеткен. База школының тыва дыл болгаш чогаал башкызы Регина Сергеевна Коданмай Андрей Деметьевтиң «Башкыларны уттуптар деп семевеңер...» деп шүлүүн баштай тыва дылга (очулгазы Меңги Ооржакты) аа орус дылга күүсеткен. Дараазында А.С.Пушкинниң «Узник» деп шүлүүндөн

Во глубине сибирских руд
Храните гордое терпенье.
Не пропадет ваш скорбный труд
И дум высокое стремление.

деп чүгө 4 одуруун ТР-ниң культу-разының алдарлыг ажилдакчызы, школының ыры башкызы Сергей Иван-ович Бадыраа чугаалаптарга, сактырга-ла, башкыларның амгы үеде берге ажил, амыдыралын элдээрти сөглөп турганзыг болган.

Аяныг номчулга кезээзинден басня база чыда калбаан. И.А.Крыловтуң «Стрекоза и муравей» деп басняын школының орус дыл башкылары На-дежда Владимировна Цыганенко биле Чодураа Альбертовна Бүдегечи ши-жигеш кылдыр ойнап көргүскени кат-тырынчыг-даа, суртаалдыг-даа болган. Элза Тензинниң «Тыва дылым» деп

шүлүүн школының төөгү башкызы Азия-на Романовна Оюн аяныг номчааш, хамыкты кайгаткан.

...Эртинелиг байлак Тывам,
Энерелдиг дылы болган
Эргим дылым ачызында
Эртем-билиг чедип аар мен.

Аяныг номчулга кезээзинге белет-келди школының анык тыва дыл болгаш чогаал башкызы Сай Кудус-ооловна Ламажык чорудуп турган. Ол школының ном саңында янзы-бүрү номнардан чогаалчыларның шүлүктөрүн башкы-ларга тыпчып берип, оларны аяныг номчул күүседиринге белеткен, бодунуң илдепкейлиин көргүскен. Школяның ин-форматика башкызы Юлия Чизеевна Ооржак С.О.Тамбаның «Мээң байым» деп шүлүү-биле бодунуң туружун иле-реткен.

Мээң байым,
Каас-коя хепте эвес,
Кармак долу акша эвес,
Чыргал олар кожай эвес,
Чыжыр алдын ширээ эвес,
Чыраа-саяк айт-даа эвес,
Чычаан-терге эззи эвес,
Арга-оптуң хөйү эвес,
Албан-дужаал улуу эвес.

Мээң байым,
Кадыр, маска тударымда,
Кадыг чымыш тоовазымда,
Чораан бодум бөдүүнүмде,
Чонум-биле иштежимде,
Дужаал улуун сүрбезимде,
Туружумну элзэнимде,
Арыг-шыныч сеткилимде,
Ажы-төлүм көвейинде.

Школяның директору Лариса Серен-овна Андалаева анык башкыларның номчаан шүлүктөрүн улуг сонуургал-би-ле дыңнап, хүлээп ап, олар боттарынче кичээнгейни хаара тудуп билирин демдеглзэн. Школяның өске-даа анык башкылары А.Даржайның «Тыва ды-лым», «Авамга», С.Сүрүң-оолдун «Көк-көк даглар», С.Пюрбюнуң «Чазын черле ындыг болгай», Б.Хөвөңмейниң «Ием холу» дээш, оон-даа өске шүлүктөрүн номчааннар. Школяның удуртукчу баш-кылары Наталья Владимировна Дьячен-ко, Татьяна Владимировна Коломысова болгаш директор Лариса Сереновна Андалаева бо кезээге кээп, чай чок ажилындан хоорлуп, онзагай дыштаныр аргалыг болганыга өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Меңеш ДУПШУН,
Кызылдың № 8 ортумак школа-зының тыва дыл болгаш чогаал башкызы.

Авторнуң фоточуруктары.

АНГЛИ ДЫЛГА ШЫЛГАЛДА

Англи дылга ЕГЭ-ниң хуусаа бетинде шылгалдазын аас болгаш бижимел ийи чадага эрттирген. Апрель 8-те Кызылдың № 4 ортумак школынга шылгалданың аас-биле дужаар чадазы эрткен. Аңаа 23 кижиги киришкен.

Компьютерге шылгалданың хевиринге кол негелдези сөзүгүлдиг утказын билип алыры болгаш аңаа харылап шыдаары. Чижээлээр, компьютерде ийи инек чу-руун көргүскеш, «ийи яблокону көрүп тур силер бе?» дзэн ышкаш айтырыглар бар. Азы болза, эжинче чагаа бижириде, кандыг сөс-биле эгелеп алырыл дзэн уткалыг. Бо

айтырыгларга 15 минута дургузунда хары-лаар. ЕГЭ-ниң киржикчинин харыларын шылгалданың төңчүзүнде комиссия хынаар. ЕГЭ эрттирериниң сагыр чурумун чогуур деңнелге эрттирген.

Бижимел демдеглел туттурган чаңгыс чурум үрекчизин шылгалдадан үндүрген. Апрель 9-та англи дылдың хуусаа бетинде шылгалдазының бижимел чадазы эрткен. Чаңгыс киржикчини кадының байдалы-биле шылгалдадан хостаан.

«ТЫВАНЫҢ УГААННЫГБАЙЛАРЫ»

Март 31-де Кызылдың №5 гимназия-зынга «Тываның угаанныгбайлары» деп телеоюннуң түңнел шилилгезинге 9 өөреникчини илередип үндүрген.

Төл каналда школачыларның интеллек-туалдыг телеоюнуга дөмейлешкек оюнну бо чылын ТАР-ның тургустунганының 65 чылдаан юбилейинге тураскаадып эрттир-ген. Оюннуң киржикчилеринге ТГШИ-ниң эртемденнери ТАР үезиниң төөгүге, архео-логияга, этнографияга, культурага, чогаалга хамаарышкан тускай айтырыгларны ажил-дап кылган.

Интеллектуалдыг демиселге Таңды, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Кызыл, Каа-Хем кожууннардан база Кызыл хоорайдан 9-10 класстарның 65 өөреникчизи кээп киришкен. Бижимел болгаш аас-биле эртер шилилге чадазының түңнелинде Кызыл хоорайның Улуг-Хем база Таңды кожууннарының 9-10 класстарының 9 өөреникчизи шылгараан. Оюннуң аас-биле эртер чадазынга киржикчилер төөгүлүг үелер, ат-сураглыг кижилер, черлер болгаш болуушкуннар дугайында айтырыгларга ха-рылааннар. Шын хары бүрүзүнге орден тыпсып турган.

Уран-кыс Сагды (9 класс, Кызыл хоорай), Солаңгы Доо (9 класс, Кызыл), Сайлана Сат (10 класс, Кызыл хоорай), Семен Ховалыг (10 класс, Кызыл хоорай), Айыраа Куулар (10 класс, Кызыл хоорай), Айсу Күдерек (10 класс, Улуг-Хем кожуун), Ай-Белек Аракчаа (10 класс, Кызыл хоорай), Альбина Ириль (10 класс, Кызыл хоорай), Серен-Долума Оюн (10 класс, Таңды кожуун) «Тываның угаанныгбайлары» оюннуң тиилекчилери. Олар ам дараазында апрель 16-да болур чартык финал оюнга угаан күжүн шене-жирлер.

Бистиң корр.

ЭЛДЕПТИГ ТӨРЭЭН ДЫЛЫМ

Тыва дыл – бистиң төрөөн дылы-
выс, ада-өгбелерниң салгалдарына
арттырып каан өртөө турбас эртинези.

Профессор Шулуу Чыргал-оолович
Сат тыва дылын мынчаар мактап бижээн:
“Улуг-Хемниң агымы дег күштүг, ак-көк
Тываның дээр дег арыг, бора-хектиң
эдери дег өктүг, алдын-сарыг сыгырганың
ырлаары дег, элдептиг төрөөн дылым!”.

Тыва дылда бурун шагдан чоннуң
чугаазын сайзырадып келген арга-мерге-
жили, бойдуска болгаш ниитилел амыды-
ралына хамаарышкан билишкенини
база ажы-төл кижизидилгезинге хамаа-
рышкан байлак дуржулгазының билиглери
мөөңнеттинген.

Педагогика эртемнериниң кандидатта-
ры Г. Д. Сундуй биле А. С. Шаалының Тыва
Республиканың өөредилге черлеринге
кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын
кижизидип сайзырадырының концепция-
зында тыва дыл дугайында мынчаар
бижиттинген: “Төрөөн дыл (ие дылы,
ада-өгбө дылы) кижиниң омак-сөөгүнүң
илерээшкенинениң бирээзи. Мөзү-
шынар болгаш сүзүк кижизидилгезинге
улуг салдар чедирер күш. Дыл – кижиниң
сүзүү. Төрөөн дыл культураның сүзүктүг
кеээ, кижизидилгениң кол быраларының
бирээзи. Дылдың девискээринде чоннуң
төөгүзү, шажын-чүдүлгези, үзеп-бодалы-
биле холбашкан культура сүзүүннери
шыгжаттынып, ажыглаттынып, дамчыт-
тынып турар. Дыл билер кижизидилгезинге
үнелиг байлактың ээзи-дир. Хөй дылдыг
өөредилге дээр, бир дугаарында,
төрөөн дылды шижээдиринче угланган,
ылаңгыя, ие дылына дорт хамаарылга-
лыг. Чүге дизе ие кижизидилгениң
генетиктиг программасын, сүзүк болгаш
мөзү-шынар кижизидилгезин дамчы-
дып чоруур. Өөредилге черлери төрөөн
дылды кижизидилгениң, өөредилгениң
болгаш культураның чепсээ, өскө дылдар
өөредиринче үндезин кылдыр ажыглаар
хүлээлгелиг. Амгы үеде национал чоргаа-
ралывыс оттуп, тыва чоннуң байлак аас
чогаалы, кылып чораан ус-шевер ажыл-
дары, байырлалдары, езу-чаңылдарынче
чаа көрүш-биле эглип келдивис”.

Тыва дээр хөй-пе аңгы сөөк кижилер-
ниң чурттап турар чурту болуп турар.
Ынчалза-даа ооң төлү мен деп санаар
дээр болза тыва дылды өөренип, төөгүнү,
культураны хүндүлээри чугула.

Көдээ суурларда школа назыны чет-
пээн уругларны кижизидип, сайзыра-
дып турар уруглар албан черлеринде
өөредилге-кижизидилге ажылын тыва
дылда чорудуп турар. Ийи дугаар дылы
орус дыл бооп турар. Хоорай черлерде,
ылаңгыя Кызыл хоорайның школа назыны
четпээн уругларны кижизидип, сайзыра-
дып турар 15 уруглар албан черлеринде
тыва чугаа сайзырадыр бөлгүмнерни эрт-

тирип турары өөрүнчүг, ындыг-даа болза
арткан 17 уруглар албан черлеринде
бо айтырыг ам-даа шийтпирлеттинмейн
турары хомуданчыг болуп турар. Ын-
чангаш школа назыны четпээн уругларга
тыва чугаа сайзырадыры бөгүнгү чидиг
айтырыгларның бирээзи. Чүге дээр тыва
дылына ада-иениң, уругларның хамаа-
рылгазы кошкп, төрөөн (тыва) дылын
чугулага салбайн турар таварылгалар
хоочурап бар чыдар аларган.

Школа назыны четпээн уругларны кижизидип,
сайзырадыр уруглар албан чер-
лери ниити өөредилгениң эге кезээ болуп,
оларның шын чугаазын сайзырадырының
эге чадазы болганда, ФКӨС-түн (Федерал-
дыг күрүнениң өөредилге стандарттының)
беш угланышкынына дүүштүр школа
назыны четпээннерни бүгү талалыг сай-
зырадып тургаш, эге школага белеткээри:

- ниитилелге бичии уругларны эштери-
биле болгаш улуг улус-биле харылзажып
(чугаалажып) билирин сайзырадыры;
- күш-дамыр болгаш мага бодун сай-
зырадыры;
- чугаазын сайзырадыры;
- уран чүүл болгаш эстетиктиг сайзы-
ралын хөгжүдери;
- октаргай азы хүрээлел дугайында
билип алышкыны сайзырадыры.

Бо угланышкын-биле республиканың
дараазында уруглар албан черлериниң
Кызыл хоорайның №11, Каа-Хем суурнуң
“Ручеек”, “Малышок”, “Ромашка”, Улуг-Хем
кожуунуң “Челээш”, “Ручеек”, “Солнышко”
уруглар садтарының кижизидикчи башкы-
лар коллективтери ФКӨС-түн принципте-
ринге болгаш уругларның чугаа сайзы-
радыр программаларының негелдезинге
дүүштүр идепкейлиг ажылдап турарлар.
Бо уруглар албан черлериниң чогаадыкчы
арга-биле ажылдап чоруур дуржулгалыг
башкылары уругларның төрөөн тыва чу-
гаазын сайзырадыр талазы-биле солун
оюн-кичээлдерни тыва улустуң аас чогаа-
лына даянышаан, чаа технологияларны,
аргаларны ажыглап тургаш, ФКӨС-түн,
санпинниң негелделерин барымдаалавы-
шаан эрттирип турарлар.

Оларга Кызыл хоорайның №11 уруглар
албан чериниң кижизидикчи башкызы На-
дежда Оолаковна Ооржак, эртем талазы-
биле удуртукчузу п.э.к. Наталья Чоодуевна
Дамба, методист башкы Лидия Санчаае-
вна Саая, Каа-Хем суурнуң Ручеек аттыг
уруглар албан чериниң методист башкызы
Ирина Степановна Гринева, эргелекчизи
Любовь Алексеевна Зубкова, тыва дыл
башкызы Долаана Семис-ооловна Тюлюш,
Шагаан-Арыг хоорайда “Челээш” уруглар
албан чериниң музыка башкызы Людмила
Борисовна Стороженко, кижизидикчи
башкы Ая Дамбаевна Куулар, “Солнышко”
уруглар албан черинден кижизидикчи
башкы Вера Михайловна Баранова, Улуг-

Хемниң Хайыракан суурнуң “Сайзана”
уруглар албан чериниң эргелекчизи Гали-
на Владимировна Хувартаа, кижизидикчи
башкызы Сергей Донгакович Даваа, Арыг-
Үзүү суурнуң Теремок аттыг уруглар ал-
бан чериниң музыка башкызы Анай-Хаак
Васильевна Солдупту хамаарыштырып
болур.

Кижизидикчи башкыларның үре-
түнелдиг болгаш шынарлыг ажылдаа-
рынга уруглар албан черлериниң мате-
риалдыг баазындан, бичии уругларны
долгандыр таарымчалыг байдалындан
болгаш оларның билиин бедидип чоруу-
рундан (семинарлар, дуржулга солчууш-
куннары, “төгерики столдар”, методиктиг
каттыжышкыннар) улуг хамаарылгалыг.
Кижизидикчи башкылар уругларның
төрөөн дылының сөстөрүн, домктарын
хүнден хүнге сайзыратпышаан, оларны
долгандыр турар өртемчейниң чараш-
каазын ажыдып, угаан-медерелин, сагыш-
сеткилин, аажы-чаңын хевирлеп турарлар.
Ылаңгыя аныяк башкылар уругларның
тыва чугаага сонугралын оттурары-биле
чаа аргаларны дилеп тып тургаш, тыва
чоннуң аас чогаалы: тывызыктарны,
үлегер домктарны, шүлүктөрү, дүрген
чугааларны, узун тыныштарны, кожамык-
тарны болгаш янзы-бүрү оюннарны оюн-
кичээлдер үезинде азы хостуг үелерде
өөредери чугула.

Бичии уругларның сайзыралы чүгле
уруглар албан черлеринден хамаарышпас,
оларның бир дугаар кижизидикчилери –
ада-иелер болур. “Өөредилге хоойлузун-
да” бижип кааны-биле алырга, ада-иелер
хоойлу езугаар уруглар албан черлериниң
кежигүннери болурлар. Ынчангаш олар
школа назыны четпээн уруглар албан
черлери-биле быжыг харылзаалыг ажыл-
давышаан, боттарының ажы-төлүнүң бүгү
талалыг сайзыралынче, ылаңгыя тыва
чугаазының сайзыралынче улуг кичээ-
гейни салыр ужурлуг.

Школа назыны четпээн уругларны би-
чиинден эгелеп (2 хардан 4 харлыгына
чедир) төрөөн чугаазына өөредери чугу-
ла, 5-6 хардан эгелеп бичии уруглар ийи
дугаар дылды дораан шижээдип алырлар.

Уруглар албан черлериниң болгаш
ада-иелерниң сорулгазы бичии уругларны
ийи дылга (тыва, орус) деңге өөредери
күзенчиг. Бичии чаштар – келир үениң
сайзыраңгай кижилери-дир. Сайзыраңгай
кижилер ийи-үш дылдарны, ылаңгыя,
бодунуң төрөөн тыва дылын, чаңчылын
бедик деңгелге билири дээр улуг аас-
кежик. Уруглар албан черлери чүгле ада-
иелер-биле харылзажыр звес, а эге шко-
ла-биле быжыг харылзааны тутпушаан,
уругларны өөредилгеге бүгү талалыг
белеткээри, оларның буянныг хүлээлгези.

Белек-кыс МОНГУШ,
НШХИ-ниң методист башкызы.

АЖЫЛГЫР, КЕЖЭЭ АНЫЯКТ

Амгы сайзыраңгай ХХI
аныяктарга багай чурттаар б
даа турбас. Чүге дээрге Росс
Президенти В.В.Путин б
ТР-ниң Чазаа аныяктарга
төгерики боттуг детким
доктаамал көргүзүп турар. Б
чаагай амыдыралы, чер-чур
хөгжүлдери дээш ажылдап ш
аныяктарга орук ажык. Кай
чер-биле, кайнаар-даа хар
тудары хостуг.

Чыраа-Бажы суурда ажыл
дыралына кызымак, бергелер
дүшпес, торулбас, чүткүлдүг ан
база бар. Олар боттарына
мал-маганның чурттап турар,
өг-бүлелиг, ажы-төлдүг эрлер
маарыштырып болур. Сергек М
Саян-оол Монгуш, Белек М
Орлан Монгуш, Николай Мон
дыс Саян, Тамир Санчы, Алд
Ооржак, Калдар-оол Ооржак
Куулар болгаш оон-даа өскө
мал-маган азырап, аңгы-аңгы х
машина-техниказын эдилеп, өс
үлегер-чижек болуп чоруур. Ол
болгаш ортумак сайгарлыкчы
улам хөгжүдөр дээш, бурунгаар
биле ажылдап турарлар.

Тамир Санчы 100 ажыг баш
элээн каш аъттарлыг, инектер
шина-балгаттыг, чурттаар баж
чунар бажыңныг, гаражтыг, кал
раалыг, кудуктуг. Калдар-оол
өг-бүлөзи-биле Абаканда сайг
чы ажыл-чорудулгалыг, мак
ажылдап чоруурлар. Ол сайга
чорукту боттарының төрүттүг
Чыраа-Бажына баштай-ла э
үлегерлиг, төлөптиг өг-бүлө
Алдай-оол Ооржак ыяштан, де
чүнү-даа кылыр. Картофель о
ажаап турда, кайгамчык эр. Ын
ол күзүн элбек дүжүттү ажаап а

Аныяктар! Улам хандыр бо
демнежип, чогаадыкчы, тыва
сагыңгыр ажылдаарыңарны кү
Фермер өг-бүлелер, төрөл бөлү
нептередир херек. Кезек аны
демнежип алгаш, бора кодан, үк
бүдүрүкчү мал-маганны чүге өс
садып-саарып болбас деп. “Д
күштүг” ышкажыгай.

Эзер чазаар дээр болза,
Эңмек хадың бистиң черде.
Эдержир деп күзезиңзе,
Эрес эрлер бистиң суурда.

Суурувустуң аныяк эрле
кандыг кижизидикчи чок дээр, эде-хер
тыңгаш, чаа-чаа эгелээшкени
дидими-биле кирер херек.

Оолак КАРА

Чөөн-Хемчик кожуун.
Чыраа-Бажы сумузу.

ААРЫГГА АЛЫСПАЙН, АЖЫП ЭРТЕР

Аарыгны кижизидип боду чалап алыр
эвес, аңаа таварышкан соонда, ону
ажып эртери кижиниң бодундан хамаар-
жыр. Мен ийи чыл бурунгаар хенертен
аарый берген мен. Холум, будум күш
чок. Эмчилерниң ачы-дузазын көрүп,
бодум кызып тургаш, шимченип эгелээм
мен. Эгезинде республика эмнелгезинге
Т.Б.Ширипей, улаштыр “Серебрянка”
санаторийге А.Б.Ондар эмчилерге эм-
недип турдум. Ооң ачызында орундан
бодум туруп турар апардым.

Февраль айда республика эмнел-
гезиниң 2 дугаар неврология салбырына
эзлечлиг эмнээшкын ап, эмнедип чыттым.
Бо салбырда инсульт соонда аарыг кижилер-
ни база эмнел турар болду. Салбырны
чоокта чаа, 2015 чылдың июль 1-де ажит-
кан. Палаталар тускай оруннарлыг, аарыг
улуска таарыштыр дериттинген. Аарыг
кижилерни салбырның эргелекчизи, нерв
эмчизи Саяна Назын-ооловна Куулар база

аныяк нерв эмчизи Айдана Анатольевна
Монгуш эмнел турду.

Эмнелгениң ишти арыг-силиг, чырык,
чылыг. Мында эмнер сыккыртырындан
аңгыда аңгы-аңгы эмнээшкыннар бар: ЛФК,
нугуушкун, физиокабинеттер, логопед,
психолог эмчилер база бар. Эмчилер,
эмчи сестралары, санитаркалар бүгү-ле
күжүн чоннуң кады дээш үндүрүп тур-
рлар. Ылаңгыя нугуушкун кылыр Толбан
Орлан-оолду, Саида Оюуну, ЛФК каби-
нединде ажылдап турар Саида Ооржакты
канчап мактавас боор. Эмчи сестралары
Кежикмаа Калдар, Алдынай Донгак, Чинчи
Тангыт, Чинчи Севилбаа, Чинара Шалган
кызымаккай, холу туттунгур, эрес-кежээ,
шалыпкын, бот-боттарына дузалажыр,
биче сеткилдиг уругларга чоргаарланмас
аргажок. Эм-таңны четчелеп, үлөп турар
салбырның улуг эмчи сестразы Айлана
Салчак оларның хей-аадын көдүрүп, арга-
сүмезин кадып, билдилгип удуртуп турары

чугаажок.

Салбырда ажылдап турар санитар-
каларны (Долаана Саая, Светлана Пир-
лей, Уран Анзат, Айна Кара-оол, Урана
Сарыглар) көргөш, мындыг одуруглар
сагыжымга кирди:

Арыгланып, аштап, чуур дээш,
Ай-дедир халчып турда,
Кыдыындан көргөн кижээ
Кымыскактар сагындырар.
Физиокабинетте чиңгеп турар.
Эргин арттап чыдырда-ла,
“Эрттиңер!” деп, чалап алгаш,
Топчаннарга чыттыргаш-ла,
Дызырадыр чиңгей шаап бээр.
Чиңгээриниң сестралары
Чейнеш Иргит, Ольга Ондар
Четтигил-ле турар чорду.
Шылап, аарыгың шыңганнар-даа
Ша-даа четпейн, эттине бээр.
ЛФК кабинетинде онзагай кылдыр де-
риттинген. Ында аңгы-аңгы спорт дериг-

херекселдеринден аңгыда таблица
ханада аскалаан. Ооң дузазы
С.С.Ооржак мергежилгелерни шы
дыртып, айтып берип турар.

Эмчилер аарыг улусту эмнел
кижи боду база кызып, аарыгны т
үнер апар. Бо эмнелгеден, кыл
турар апаргаш, үндүм. Салбырны
ажыл-ижин, аарыг улуска эптиг,
деңгелди тургузуп алганы улуг эмчи
Кууларның сагыңгыр-тывыңгыр, чога
чы чоруу болгаш бедик мергежилд
ачызы деп, моон-на көстүп турар. Ы
гаш ам-даа чонуңарның кады дээш
ажылдаарыңарны күзедим.

“Сүлдөзи бедик,
Соруу ыдык,
Чоруу чогуңгур болзун” – деп йе
дир мен.

Е.И. ООР

Чадаана хоорай.

Халаптыг үүлгедиг

ДИРЕКТОРНУ
АЖЫЛЫНДАН ҮНДҮРГЕН

Аар кем-херек үүлгедиишкенин дугайында дыңнадыг Россияның ИХЯ-зының Кызыл хоорай эргелелинге бо чылдың апрель 6-ның дүңезинде келген.

Бо чылдың февраль 21-нің дүңезинде Кызыл хоорайда социал төптүн кижизидикчизи ооң ында түр чурттап турар 13 харлыг уруун күштээниниң дугайында бир кижидиңнаткан.

Истелге үезинде полицейжилер ол аар херек үүлгедиишкенин кылган кижини илереткен болгаш тудуп хоругдаан, ол дээрге социал албан чериниң 45 харлыг кижизидикчизи болган. Аңаа хамаарыштыр Россияның Истелге комитетиниң Тывада истелге эргелели РФ-тиң КК-зиниң 131 чүүлүнүн 4 кезээниң «б» пунктузу-биле кеземче херээн оттурган. Ол дээрге он дерт хар четпээн кижини күштээни дээш, херекке онаар чүүл-дүр.

Истелгеден илерээни, ол кижиди мурнунда база кеземче херээнге онаажып чораан болган. Амгы үеде истелге уламчылап, байдалдың канчаар болганын тодарадып турар.

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Органа Натсактың дыңнатканы-биле Кызыл хоорайда уругларның болгаш өг-бүлениң социал деткимче төвүнүн директорун ажылындан халаан. Тыва Республиканың өг-бүлө херектериниң талазы-биле агентилелиниң удуртукчузунга шыңгыы доңгүлданы онааган.

gov.tuva.ru.

ГБПОУ РТ «Тувинский сельско-
хозяйственный техникум»
объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь-делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю и надзору в сфере образования Республики Тыва.

Ада-иелерниң
кичээнгеийинге!

Уругларның кадыкшылга лагери «Орлёнок» чылда чайгы дыштанылга үезинде уруглар танылгазын «Уругларның кадыкшылга-ды төвү «Орлёнок» КХН харыылаар.

Адреси: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко бажың 31, кабинет 107.

1-ги сезон — июнь 15-тен июль 05-ке чедир

2-ги сезон — июль 08-тен июль 22-ге чедир

3-кү сезон — июль 25-тен август 14-ке чедир

Телефоннары: 8(923)544-69-87, 8(923)263

Хереклекчилер ниитилелиниң ажилдакчылары эвилелиниң саткан путевкаларын күш чок деп

УАЗ автомашинага а
кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагы өртээниң 50 хууун баштай төлөп алыр. Өртээниң хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,

Интернациональная кудумчузу, 115, (2 ду

Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Телевизирлиг

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию города Турана поступило заявление от **Ала Валерия Герасимовича** о предоставлении в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, г.Туран, ул.Октябрьская, б/н с общей площадью 800 кв.м., разрешенное использование - для индивидуального жилищного строительства.

В рамках действующего законодательства в течении 30 дней со дня опубликования данной информации специалистом по земельным отношениям и муниципальному имуществу Администрации города Турана принимаются письменные заявления по данному заявлению.

Вр.и.о.председателя администрации
г. Турана Ю.В.Дроина.

В администрацию муниципального района «Кызылский кожуун» поступило заявление от гражданки **Донгак Тайганы Орлановны** о предоставлении в аренду на 5 лет земельного участка для сельскохозяйственного использования с общей площадью 400000 кв.м., расположенного по адре-

су: Республики Тыва Кызылский район 7,5км. В западной стороне от оз. «Чедер» в кадастровом квартале 17:05:2053012.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрацией муниципального района «Кызылский кожуун».

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданки Российской Федерации **Викторова Визета Сергеевна** о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов на праве аренды, для индивидуального жилищного строительства, с общей площадью 2000,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0501013:218, расположенного по адресу (имеющиеся ориентиры): Республики Тыва, Тоджинский район с.Тоора-Хем, ул.Енисейская, дом 82 «а». В рамках действующего законодательства в течении 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Ведущий специалист по 30 И
архитектуре Ондар Ш.Б.

Профессионал өөредилгениң

«ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинатының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл — чолаачылаар эргениң шынзылгазы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредири-биле чыылда доктаамал чоруп турар:

- «А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның чолаачылары;

- айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);

- пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң техминимуму;

- бүгү хевирлерниң чолаачыларының ста-

жировказы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок чоруу дээш харыысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин өскерттир арга бар. өөренип турар кижидиң бөрүзүңге онзагай кичээнгей.

Айтырыг салыр телефоннар:

(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555

Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулгалыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң өөредилге адырынга хайгаарал албаны тывысқан. Телевизирлиг үндээниге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4718. Номерни парлаалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

ХҮНДҮЛҮГ БАШКЫНЫҢ ЧЫРЫК АДЫН

Үр звес аараанының соонда, бо чылдың апрель 8-те, 68 харлап чорааш, хоочун башкы **Чайзумаа Давааевна ООРЖАК** чырык өртемчейден чарлып чоруткан.

Чайзумаа Давааевна Кызылдың башкы институтунун биология болгаш химия факультетин дооскаш, Чеди-Хөл, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем кожууннарның школаларына билдиги, чогаадыкчы езу-биле ажилдап чораан. Ол хөй чылдарда үре-түннелдиг башкылаарындан аңгыда, Ү-Шынаа, Шуурмак школаларында дуржулгалыг удуртукчу болуп, директорлап ажилдап үлегер-чижээ-биле ада-иелерни, школачыларны хөй ажилдарына кириштирип, чогаадыкчы ажилдаар билдиги-биле тып ап чораан. Ооң доостурган өөреникчилериниң аразында кандыг-даа мергежил бар. Олар республиканың янзы-бүрү адырларын чижектиг ажилдап чоруурлар.

Чайзумаа Давааевна хүндүлүг дыштанылгаже үнөм кожунунуң Куран арбанынга амыдырап-чурттап, а өмөк-дөмөк кылдыр картошка, ногаа өстүрүп, Кураннар болгаш пенсионерлер организациязын удуртуп туду кайгамчык делгем талантылыг: ырлаар, шүлүк номчуу, киржир, танцылаар, даараныр ус-шевер кырган-ава. эңелери» ансамблдин баштайгы үндөзилекчилерин Республика чергелиг уран чүүл көрүлделериниң хөй урмандызы болгаш лауреады.

Ол Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң Күш-ажылдың хоочуну база Тываның парламентизиниң бижии дээш хөй-хөй шаңнал-макталдарның эдилекч.

Чайзумаа Давааевна — төлөптиг ие болгаш хайыраана. Ол ийи оолдун, бир кыстың эргим, ынак авазы, уйнуктарының эңерелдиг кырган-авазы.

Тес-Хем кожуун чагыргазы, кожунунун өөредилге Куран арбаның чурттакчылары хүндүлүг хоочунуң Давааевна Ооржактың мөчээни-биле холбаштыр ханьлывысты өг-бүлөзине, төрөлдөргө болгаш чоок килергейлеп тур бис. Ак сеткилдиг башкының чырыктыл вири ооң өөреникчилеринге, эш-өөрүңге, чонунга кез:

Бистиң чагысклассчыыс

Зоя Ефимовна МАЛБЫК-ООЛ

чырык өртемчейден чарлып чоруткан. Өөнүн эззи оолдарына, уруунга ханы кажыдалывысты илеражыг-шүжүүн үлежип тур бис. Эживистиң чырык оо сеткиливиске кезээ мөңгөде артар.

Чаңгысклассчы

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счёт № 3010181050000 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комлар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары р туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өскелери, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.